

Rabszolgák, kereskedelem, Észak-Amerika

Lévai Csaba, *Förtelmes kereskedelem. A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában. L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alap, Budapest, 2020. 518 oldal*

Az utóbbi időben a globális közbeszédben is egyre nagyot teret nyert az Amerikai Egyesült Államok múltjában gyökerező faji kérdés, a társadalmi igazságtalanságot és egyenlőtlenséget a faj és etnicitás perspektívájából vizsgáló szemlélet, mely a politikai dimenzió szempontjából is jelentős figyelmet kapott. A folyamatnak különös lendületet adott az előző amerikai elnöki ciklust jellemző markáns ideológiai és retorikai elköteleződés. Ebben a közegben pedig az amerikai történelem eredendően egyik sötét korszakának tekintett néger rabszolgaság intézménye és annak következményei erőteljes hatást gyakorolnak a köz- és tudományos gondolkodásra. Ráadásul mára már egyre több olyan munka született amerikai történészek tollából, amely a nemzet történeti fejlődésének középpontjába állítva azt akár az alkotmányos rend, akár a kapitalista fejlődési pálya meghatározó elemeként tételezi.¹ Ezen kutatók közül sokan korábbi kutatási

témájuktól eltérő perspektívából jutottak el a rabszolgaság hatásának kutatásáig, illetve jelentőségének feltételezésig az amerikai történelem egyéb problémáit illetően. Lévai Csabáról ezzel szemben elmondható: eddigi munkásságában már jó ideje jelen van a rabszolgaság témája,² így könyve szervesen illeszkedik eddigi kutatási profiljába.

A vaskos mű a L'Harmattan kiadó *Bibliotheca Americana* sorozatának nyitó darabjaként az atlanti rabszolga-kereskedelem és az észak-amerikai rabszolgatartó rendszerek korai időszakának elemzésére vállalkozik – elsősorban gazdaságtörténeti megközelítésben. Lévai könyvének egyik fő törekvése az, hogy a rabszolgaság intézményét és a rabszolga-kereskedelmet integrált módon mutassa be, egymáshoz szorosan kapcsolódó történeti jelenségekként, s a transznacionális szemléletet alkalmazza, a vizsgált történeti jelenséget nemzetállami határokon túl mutató dimenzióban tárgyalja. (20. old.) Ez alatt a szerző az „afrikai”, „amerikai” és „európai” történelmi folyamatok interakciójának vizsgálatát érti. Gyáni Gábor nyomán földrajzi „lépték”-ekben, illetve léptékváltásokban gondolkodik a rabszolgaság és rabszolga-kereskedelem tárgyalása kapcsán. Szintén Gyánt követve gondolja úgy, hogy a

¹ Waldstreicher, David: *Slavery's Constitution: From Revolution to Ratification*. New York, 2009.; Van Cleve, George William: *A Slaveholders' Union: Slavery, Politics, and the Constitution in the Early American Republic*. Chicago–London, 2010.; Beckert, Sven – Rockman, Seth (eds.): *Slavery's Capitalism. A New History of American Economic Development*. Philadelphia, 2016.; Schermerhorn, Jack Lawrence: *The Business of Slavery and the Rise of American Capitalism, 1815–1860*. New Haven, 2015.

² „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos” (Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája). *Aetas*, 15. évf. (2001) 1. sz. 5–26.; *Szabadságot a szolgaság*

fenntartásával: Az amerikai forradalom alapidokumentumai és a rabszolgaság kérdése. In: ifj. Barta János – Pallai László (szerk.): *Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára*. Debrecen, 2004.; *Politika, média és történetírás: Thomas Jefferson és Sally Hemings esete*. *Aetas*, 23. évf. (2008) 2. sz. 83–94.; *Egy rabszolgafelkelés és megítélése az újabb történetírásban: az 1739-es Stono felkelés a gyarmati Dél-Karolinában*. In: Bárány Attila – Györkös Attila – Pallai László (szerk.): „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Debrecen: 2013. 131–144.

transznacionális történetírás hozadéka a demográfia, társadalom- és gazdaságtörténet előtérbe kerülése. Ezen túlmenően hangsúlyozza a komparatív perspektíva létjogosultságát transznacionális viszonylatban. Azt elsősorban az összehasonlítás tárgyául szolgáló területi egységek tekintetében kívánja érvényesíteni, amennyiben a politikai határokkal nem feltétlenül egybeeső „földrajzi, illetve gazdaság- és társadalomtörténeti régiókat” veszi alapul. (22. old.) Végül leszögezi, hogy módszertani alapvetésének fontos eleme még a nemzeti és transznacionális szemlélet „összecsiszolása”, azaz ezek együttes érvényesítése a rabszolgaság és rabszolga-kereskedelem észak-amerikai régióban megfigyelhető sajátosságait illetően. A fenti módszertani megfontolások létjogosultsága, illetve érvényesülése adja – a tartalmi jellemzőkön túl – a kötet érdekességét.

Lévai a régió nem szabad munkaerőn alapuló gazdasági rendszereit merészen tág idő- és földrajzi keretbe helyezi, amennyiben az atlanti-óceáni térség késő-középkori, korai újkorai rendszereit éppúgy tárgyalja, mint az afrikai kontinens rabszolgatartó rendszereit. Így fontos szerepet szán a Földközi-tenger térségében és a portugálok által birtokolt atlanti-óceáni szigeteken a 15–16. századra kiteljesedő folyamatoknak, melyek során egyrészt a Mediterráneumban kialakuló cukornádtermesztés átkerült az Azori-szigetekre, Madeirára vagy a Zöldfoki-szigetekre, és társult hozzá a rabszolga munkaerő a portugálok jóvoltából, akik fekete afrikaiakkal műveltették meg ültetvényeiket. Ez a rendszer a szerző által idézett történészek szerint modellként szolgált az amerikai gyarmatok számára, csakúgy, mint a nyugat-afrikai rabszolga-kereskedelem, mely a nem szabad munkaerőt szolgáltatta a portugálok cukornádültetvényei számára.

Ami pedig a nyugat-afrikai rabszolgaság jellegét illeti, Lévai a külföldi szakirodalom alapján hangsúlyozza, hogy bár részleteiben jelentősen különbözött az újvilági formától, de az európai rabszolga-kereskedők megjelenése idején már jelentős hagyományokkal

bírt, és az afrikai társadalmak integráns részét alkotta, azaz nem az európaiak megjelenése generálta azt.

A szerző részletesen bemutatja az atlanti rabszolga-kereskedelem strukturális jellemzőit, kiemelt teret szentelve a „háromszög alakú” kereskedelem elméletének és az azt vitató nézeteknek. Az Amerika, Afrika és Európa viszonylatában a nyersanyagok, rabszolgák és késztermékek forgalmát leíró modell komoly vitát generált a történészek körében, és többen megkérdőjelezték annak szabályos voltát. Elsősorban azt vitatták, hogy a folyamat utolsó mozzanataként, Amerikából Európába indultak ugyanazok a hajók, ugyanazzal a legénységgel, amelyek Afrikából rabszolgákat szállítottak az Újvilágba, így téve teljessé az alakzatot. A kutatók által feltárt hajózási adatok, a hajók és a legénység létszáma azonban nem ezt igazolják. Lévai itt inkább a cáfolatokat ismerteti, nem pedig az alternatív nézeteket. Ezt követően viszont részletesen bemutatja az angolok bekapcsolódását a nyugat-afrikai rabszolga-kereskedelembé, ami portugál előzményekre és kapcsolatokra is építve a 16. század közepére tehető, bár ekkor még meglehetősen esetleges módon kerültek afrikai rabszolgák angol közvetítéssel az amerikai kontinensre.

Szervezett formában a monarchia restaurációja (1660) után alakult ki az angolok által ellenőrzött rabszolga-kereskedelem intézményrendszere, elsősorban a karibi térség angol gyarmatain jelentkező munkaerőigény kielégítésére. Különbőféle társaságok jöttek létre e célból, amelyek az uralkodótól kapott monopólium alapján kapcsolódtak be az afrikai emberkereskedelembé. Egyre kedvezőbb feltételek nyíltak előttük, miután az angolok több tengeri háborúban csapást mértek holland riválisaikra, akik ennek nyomán elvesztették eladdig vezető pozíciójukat az atlanti rabszolga-kereskedelemben. Ráadásul a 17. század végére már az amerikai gyarmatokon is kereslet jelentkezett a rabszolgamunkaerő iránti. Ugyanakkor a monopóliumot élvező társaságoknak gyakran meg

kellett küzdeniük a kiváltsággal nem rendelkező angol „magánzó” kereskedőkkel. A 18. század elejére pedig a rabszolga-kereskedelem monopóliumát élvező Királyi Afrika Társaság szerepe jelentősen gyengült, és az új szabályozások következtében a tevékenységet engedélyezték az angliai vállalkozások számára. Lévai részletesen tárgyalja egyes angliai nagyvárosok (Bristol, Liverpool) szerepét az afrikai rabszolga-kereskedelem megszervezésében, illetve az észak-amerikai gyarmatok egyes kereskedelmi központjainak a helyzetét a „háromszög alakú” kereskedelemben. (Ezen a ponton a szerző elfogadja a tézis érvényességét, 88–89. old.) A klasszikus séma szerint a newporti (Rhode Island gyarmat) kereskedők melaszt, illetve rumot szereztek be a karibi térségből, félkész termékekért cserébe, majd rumot állítottak elő a melasz lepárlásából, amit az afrikai rabszolgaszállítmányok ellentételezésére használtak.

A szerző jelentős teret szentel Eric Williams trinidadai politikus és történész 1944-ben megjelent, nagyhatású munkájának, amely a rabszolgaság és a kapitalizmus brit változatának felemelkedése közötti összefüggésekre mutat rá. Korabeli forrásokra építve a brit rabszolga-kereskedelem nagy profithozamát tételezte, amit a 2010-es évekre más történészek cáfolni látszottak (30% helyett átlagosan 7% körüli mérték). Ugyanígy cáfolják azt a tézisét, hogy a rabszolga-kereskedelemből befolyó hasznon közvetlenül és nagy mértékben hozzájárult a brit iparosodáshoz, s hogy a rabszolga-kereskedelem és rabszolgaság intézménye hanyatlásának az oka a cukornádtermesztés válsága, nem pedig az abolicionista mozgalom hathatós tevékenysége volt.

Ezt követően Lévai részletezi a nyugat-afrikai és európai államok közötti rabszolga-kereskedelem mechanizmusát, a rabszolgaszállítmányok származási területeit, valamint a regionális különbségeket, illetve az európai kereskedők egymás közötti versengését. Jelentős teret szentel az afrikai és amerikai kontinens között kialakuló rab-

szolga-kereskedelem kérdéskörének, mivel az hagyományosan az egész rabszolga-kereskedelem leginkább bírált eleme volt a 19. században, elsősorban a rabszolgaság eltörlesztését követelő erők jóvoltából. Az ő becsléseik a tengeri út során elhalálozott rabszolgákkal kapcsolatban szintén fontos támpontot adnak a modern kor történészei számára, akik rámutatnak a regionális különbségekre a mortalitást illetően, és annak arányát az elszállított emberek egészségi állapotával hozzák összefüggésbe. Lévai hosszasan taglalja a tengeri útra jellemző halálozási arányokat és az azt befolyásoló tényezőket. Ezen túlmenően képet kapunk a rabszolgák demográfiai jellemzőiről csakúgy, mint az Újvilágba szállított afrikaiak számáról. Külön fejezetet szentel a szerző az észak-amerikai brit gyarmatokra érkező rabszolgák tárgyalásának. Rámutat arra, hogy a 17. században főleg a karibi térségből érkezett ide nem szabad fekete munkaerő, míg a 18. században, az atlanti rabszolga-kereskedelem fénykorában már közvetlenül Afrikából érkeztek a szállítmányok. Gregory O'Malley amerikai történészt követve csoportosítja a gyarmatokat a beszerzés módozatai alapján. Megállapítja, hogy több mint hetvenezer rabszolga érkezett a karibi térségből 1616 és 1810 között, és körülbelül 350 ezer volt az Afrikában rabszolgaságba ejtett és Észak-Amerikába szállított személyek száma.

Ezt követően a különféle nemzetállamok által gyarmatosított karib-szigeteki rabszolgatartó rendszerek kialakulását ismerteti, bemutatva, hogy mely térségben milyen termény határozta meg a gazdasági tevékenység fő profilját. Érdeklődésének homlokterében a barbadosi cukornádtermesztés áll. Az ültetvényeken kezdetben angliai szerződéses szolgákat alkalmaztak, később pedig afrikai rabszolgákat. A technológiát – a cukorlepárlást is beleértve – a holland ültetvényesektől sajátították el. Lévai részletezi a cukornádtermesztés kereskedelmi és gazdasági vetületeit, demográfiai következményeit is, valamint az ültetvényes elit társadalmi szerepét, amely kiterjedt az anyaországra is: az egész-

ségtelen klíma miatt Angliában tartózkodó barbadosi fehér ültetvényesek jelentős lobbierőt képviseltek hazájuk politikájában.

Lévai külön fejezetben tárgyalja az észak-amerikai indiánok rabszolgasorba való kényszerítését, rámutatva, hogy a korábbi nézetekkel szemben a történészek ma már jelentős mértékűnek tartják azt. Eközben részletezi az indián népesség létszámára vonatkozó becslésekről folyó vitát, mely még ma is tart, körülbelül 500 ezerre teszik a keleti parton élő őslakosok számát az angol gyarmatosítók érkezésekor. Azt is bemutatja, hogy alapvetően miért nem vált dominánssá az indiánok rabszolgaként való alkalmazásának gyakorlata az angol gyarmatosítók körében, egyúttal hangsúlyozza, hogy az indián törzsek maguk is részt vettek a rabszolga-kereskedelemben, azaz más törzsek tagjait rabszolgának adták el az amerikai fehéreknek. Bemutatja a regionális különbségeket, amelyekben szerepet játszott a különböző európai gyarmatosító nagyhatalmak eltérő viszonyulása a helyi adminisztratív jogkörökhöz, mely jogkörök a spanyol és francia gyakorlattól eltérően a holland vagy angol fennhatóság alatt álló területeken szélesebbek voltak. Ennek következtében pedig a helyi adminisztráció számára az utóbbi területeken nagyobb lehetőség nyílt az indiánokkal való kapcsolatra és így a rabszolgaság formájának alakítására. Ráadásul különböző történelmi időszakokban már más feltételek jellemezték az egyes gyarmatokat, beleértve az indiánokkal vívott háborúkat és az ezek következményeként megjelenő rabszolgákat. Az indián rabszolgatartás csúcspontja a 18. század eleje volt, ezt követően az afrikai rabszolgák vették át a nem szabad munkaerő szerepét a gyarmatokon.

Hasonló regionális különbségek jellemezték a fekete afrikaiakra épülő rabszolgatartó rendszert az angol gyarmatokon, amely a 17. század második felétől kezdve kezdett megszilárdulni, elsősorban Virginia és Maryland gyarmatokon. Lévai részletezi azokat a gazdasági és kulturális tényezőket, amelyek a nem szabad munkaerő alkalmazá-

sának ezen formáját tették uralkodóvá – elsősorban a déli gyarmatokon. Amíg a dohány jelentette a Chesapeake-öböl környékén a jellemző terméket a 18. század végéig, addig Dél-Karolinában például a rizs és indigó termesztése biztosította a rendszer gazdasági alapját és határozta meg a munkaszervezés módozatait. Lévai kitér a rabszolgaság mint jogi státusz kodifikálásának folyamatára és ennek a korábban meghatározó fehér szerződéses szolgálattal való összevetésére. Részletezi továbbá a rabszolgaság intézményének a feketék életére gyakorolt hatását. Különös gonddal mutatja be a különféle termények (rizs, dohány, indigó, búza) termesztésének sajátosságait és jelentőségét, és tárgyalja a rabszolgák munkakörhöz kapcsolódó társadalmi tagozódását is.

A többi gyarmaton a francia Louisiana területét leszámítva nem volt jelentős a rabszolgaság jelenléte, a munkaerőt ott döntően a fehér lakosság szolgáltatta, és a rabszolgaság inkább a házi rabszolgaság szerepét töltötte be. Végül a szerző bemutatja a rabszolga-ellenállás különféle formáit a 18. században – a szabotázstól a felkelésekig.

Lévai Csaba könyvének erőssége panorámajellege, az észak-amerikai gyarmatok rabszolgatartó rendszereinek, valamint a rabszolgakereskedelem problémájának átfogó bemutatása tág idő- és térbeli perspektívában. Ugyanakkor, jóllehet a rabszolgaság intézményrendszere és a rabszolga-kereskedelem egy kötetben való tárgyalásával a szerző többletértelmezést ígér, nem világos a létrejövő új minőség mibenléte, s hogy esetleg milyen új összefüggések mutathatók ki az egyikről a másik ismeretében.

Egy másik probléma a kötettel kapcsolatban az, hogy a transznacionális történelem mint szemléletmód érdekes vállalkozása kapcsán a munka végére nem kristályosodnak ki markánsan a különbségek a nemzeti és a transznacionális megközelítés között, nem beszélve a különbségtétel episztemológiai hozadékáról. Ez abból fakadhat, hogy a témával kapcsolatban nehéz lenne figyelmen kívül hagyni, hogy a rendszer meghatározó

elemei az újkori nemzetállamok, amelyek egymással versengve kapcsolódtak be az Európán kívüli területek gyarmatosításába, valamint a folyamatot támogató munkaerő biztosítását szolgáló rabszolgaság intézményrendszerének kiépítésébe. Ennek megfelelően nemzeti entitások interakciója dominálja Lévai narratíváját, illetve annak középontjában egy ilyen egység, az angol monarchia és annak rabszolgatartó rendszerei állnak. Az összehasonlító szemlélet alkalmazása pedig szintén a nemzeti történeti központot erősíti: Lévai az európai gyarmatosító hatalmakat vizsgálja, az összehasonlítás alapját pedig – akár gazdaság- vagy társadalomtörténeti, akár demográfiai jellegű összehasonlításról van szó a könyvben – a nem-

zetállamok képezik, még ha a tér, ahol tevékenységüket folytatták, nem is nemzetállamokra, hanem gyarmatokra, illetve az őshonos lakosság által benépesített területekre tagolódott.

Mindezekkel együtt Lévai Csaba könyve hasznos olvasmány lehet mindazok számára, akik érdeklődéssel fordulnak az újvilági történetírás felé, azon belül pedig érzékenyek a faji kérdés komplex problématómege iránt, mely azonban aligha vizsgálható eredményesen a modern kori kapitalista világrendszer tágabb kontextusának figyelembevételével, amivel Lévai Csaba is tisztában van.

VAJDA ZOLTÁN